

TALÁLKOZÁS A HEGYTETŐN

MIKLÓSSY ENDRE

„Amikor nagy nehezen elsőként fölértem a hegyre, látom ám, hogy a másik oldalról lihegve éppen akkor érkezett meg Karácsony Sándor is a mankójával.” Kodály Zoltán foglalta össze ezzel a kedvesen ironikus mondattal kettejük csodaszerű találkozását a meghatározó feladatban: az új Magyarország megteremtésében. Habár egyikük zenész, másikuk pedagógus, sem a világszemléletük, sem az elhivatottságuk nem különbözik. Ezért voltaképpen a feladatuk sem. Ez az egybeesés a szellem helyzetéből következett – amit persze fel is kellett ismerniük.

A zeneszerzőnek készülő fiatal Kodály a 20. század elején kétféle válsággal kellett szembesülnön. Az európai Nagy Zene továbbfejlődése egyre problematikusabbá vált, a magyar középosztálynak, vagyis a társadalom „mintaadójának” a saját zenekultúrája pedig egyre silányabbá és üresebbé. A gyermekkori emlékei között motoszkáltak viszont Galánta különös, mind az európai zenétől, mind a kávéházi muzsikától eltérő dallamai. De ezekkel nem tudott mit kezdeni sem a korszak zeneelmélete, sem a társadalom közfelfogása. Amikor már gyűjteni kezdett, állandóan azzal az előítélettel kellett szembesülnie, hogy ez a folklór a városéból sülyedt le, primitivizálódott és alapvetően értéktelen. Hadd idézzem jellemzésül csupán Babits Mihálynak, a homo litteratusnak a meghökkentő véleményét: „A népköltészet irodalmilag műveletlen emberek költészete.” Ámbár ez tökéletes tévedés, jól rávilágít az alapvető magyar társaslelki problémára. Kodály szerint például ez éppenséggel a középosztály dalaira illik, és nem a népdalokra. „A kultúra hanyatlási korszakát jellemzi, hogy a műveltek és a tömegek nem értik egymást” – írja, immár nem csupán a mi helyzetünkre utalva, és ki nem mondottan egy feladatot is kitéúzve, midőn a természetes „mintaadó” szerep már nem érvényesülhet.

A közfelfogást ekképpen elvetve, felmérte a feladat nehézségét is, és ezért az alapoknál kezdte, ikertestvérével, Bartókkal együtt. Amikor felkeresték Vikár Bélát, ki némi hírnevet szerzett magának fonográfós népdalgyűjtéseivel, az eleinte gyanakodva méregette a két ifjoncot, mert elege volt már afféle kiagyalt

zenefilozófiákból, mint a „magyar hangsor”. Az elvont nyugati gondolkodás-módokba beleszédült magyaroknak gyakori típushibája ez: félig megemésztett elméletekből a valóság ismeretének a teljes hiányával építeni átfogó világgépet. Vikár csak akkor nyugodott meg, mikor belátta, hogy itt nem erről van szó, hanem a tények megismeréséről. Így indultak el azután világhódító útjukra, a magyar parasztléte megmutatásán keresztül.

Rendkívüli a hasonlóság itt a reformkor nyelvi forradalmához, aminthogy az alaphelyzet is igencsak hasonló. A 18. századtól a mértékadó magyar középosztály mindinkább elveszíteni kezdte az anyanyelvét, nem volt „sikk” magyarul beszélni. Egy hajdani szekszárdi megyebáli tudósításban olvashatjuk például az egyik résztvevő családról, hogy egész este magyarul beszélgettek egymással, amit mint kuriózumot érdemes volt feljegyezni. Amikor viszont feleledt a romantikus nemzeti ébredéssel együtt a magyar nyelv divatja is, ez nagyon nehezen tört utat az irodalomba, vagyis az „olvasó közönség” soraiba. Köztünk szólva, az akkori magyar nyelvű írások zöme ma már olvashatatlanul körülményes... Petőfi maga is a csodaszzerű beérkezését egy jómódú derék szabómesternek, a Kisfaludy Társaság nagylelkű patrónusának köszönhette – úgy látszik ez az iparosember értett már csak magyarul a Felkentek között – és ezzel elindította a nyelvi forradalmat. Ami nem volt más, mint a pásztorok, kocsisok, parasztléte, kispapok és falusi iskolamesterek cikornyátlan, hamisítatlan magyar nyelve, azoké, akikkel nagy költőnk oly szívesen állt le beszélgetni. Ekképpen indult el jó félévszázaddal később a zenei forradalom is. Hozzá kell tennem, hogy rosszabb indulási helyzetből, mert az idők nem az előnyükre változtak meg.

De hát felfelé mindenhonnan vezet út. A hegytetőről pedig messzire látni, egészen a Csendes-óceánig.

A népdalok feljegyzése után következő lépés, ahogyan Karácsony mondta, az elemzés volt. Ahogyan a gyűjtött anyag gyarapodott, egyre kevésbé lehetett besorolni a „gesunkenes Kulturgut” megszokott kategóriájába. Föl kellett tenni a kérdést: mi is ez a parasztléte? És a nyilvánvaló válasz az lett: Ázsia. Akkoriban még elég kevés volt ehhez az alátámasztó anyag, mert nem volt feltárva az ázsiai népek zenefolklorja (Bartók éppen ennek a hiánynak a pótlására végzett zenei kutatásokat Anatóliában), de ma már sokezernyi gyűjtött anyag után az összefüggés egészen nyilvánvaló.

A következő kérdés az, hogy miért „parasztléte”. A néprajz úgy mondja, hogy „survival”, továbbélő hagyomány, amely valaha átfogó kultúrának volt a része, de ezt a helyzetét elveszítette. Karácsony szerint azért, mert történelmi fejlődésünk defektusai miatt megrekedtünk a 17. században. A magaskultúránk európai perifériává alakult, a népi pedig ebből kirekedve és a hagyományos parasztléte konzervativizmusra hagyatkozva megőrizte ezt a pillanatot.

A választ mindenesetre megkaptuk parasztzenénk sajátosságára, Egészen más nyelvezet ez, mint a nyugati. Éppen ezért mindazok, akik addig felfigyeltek a különösségére, Haydntól Brahmsig, csak motívumokat meríthettek belőle a saját zenei nyelvük gazdagítására. A legfőbb sajátossága pedig a mellérendelő építkezés, aminek az alapanyaga az ősidőkbe visszamutatató pentaton skála, minden ázsiai népnek a zenei anyanyelve. Juhász Zoltán kutatásaiból ma már azt is tudjuk, hogy ez a zenei nyelv rendkívüli mértékben adaptív, befogadóképes, önazonosságának a megőrzése mellett. Ezzel függ össze népdalkincsünk hihetetlen gazdagsága, ma már több mint kétszázezer lejegyzett dallamunk van, és úgy látszik, az eurázsiai kontinens minden zenéjével kapcsolatban áll, önazonosságának a megőrzése mellett.

Ebben az összefüggésben beszélhetünk önazonosságunk másik és legfontosabb meghatározójáról, a nyelvünkről is. „Ami megtartott minket Európában, nem az, amiben alkalmazkodtunk, hanem amiben különböztünk. „A két legmegfoghatóbb: a nyelv és a zene” – mondja Kodály, nagy nyelvtudósunknak, Gombocz Zoltánnak egykori tanítványa. (Közös alapja a kettőnek, Karácsony éleselméjű észrevételével, az artikulációs bázis.) Az összefüggés a negatívumokban is egyértelmű. Bartók még csodálkozik azon, hogy az úri osztályunk miért tartja az éppen nem magyart a legjobb magyarnak. (Különösen begyében volt a „Kerek ez a zsemle”.) Karácsony azonban magyarázattal szolgál: azért, „mert kultúrájának a fordításnyelve már feledtette vele a magyar nyelv jellegzetes kifejezésmódját és kifejező erejét.” De nemcsak a középosztályunk elszakadása, hanem a más szemléletben felnőtt nyelvészek tudományos munkája is súlyosan nehezítette a nyelvünk sajátosságainak az ismeretét. Groteszk példaként hadd hozzam fel azt, hogy miután az indoeurópai és a szemita nyelvekben a főneveknek nemük van, Kazinczy Ferenc a „pallérozás” igényével a magyar főneveket is ekképpen kívánta átalakítani. Persze nem sikerült... De ő legalább jószándékú volt, amit aligha állíthatunk mondjuk Hunfalvy Pálról, aki Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost kiűzte a magyar nyelvtudományból.

Karácsony, a magyar-német szakos tanár, akinek németül is tanítania kellett egy időben, mélyen bele látott a kétféle nyelvszerkezet különbségébe, és ezt a híres/hírhedt hasonlatával a mellérendelés és alárendelés különbségében írta le. Mivel azonban a nyelv a maga logikai struktúrájával a gondolkodásnak és a filozófiának mintegy rejtett előfeltevése is, ez a különbség megjelenik az észjárásban, és Karácsony a maga filozófiáját erre alapozta. Amidőn pedig megtámadták őt a „magyar észjárás” elkülönítő bornírtsága miatt, azzal védekezett, hogy ez valójában Ázsia észjárása, a passzivitása a nyugati aktivitással szemben. Lassan érnek a dolgok mifelénk, de azért mégis érnek. Ma már egy „urali filozófia”

lehetőségéről beszélhet Kádár György, teljes egészében Karácsony szellemében. Igaz, egyelőre csak Finnországban és Oroszországban...

Kodály és Bartók munkásságában Karácsony szerint a leírás és az értelmezés után a harmadik lépés a megismert összefüggések elfogadása volt zenéjük alapanyagaként. Ők azonban egyszersmind az európai Nagy Zene kiemelkedő képviselői is, és ezért a felismert feladatuk: a kettő szintézise. Sőt ezen túl menően például Kodály szerint ez a magyarság egész létének a célja és az értelme is. „Egyik kezünket még a nogaj-tatár, a votják, a cseremisiz fogja, a másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája között nem ide-oda hányódó kompp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.” Megadatik-e? Karácsony mintegy vigasztalólag annyit mond, hogy Ázsia ráért várni...

Az egyesítés feladatához érkezett el ő is. Mivelhogy jó ideje élünk itt Európa közepén, valami közünk csak támadt hozzá. Hiszen a sajátosságainkat éppen ez a szimbiózis jelenti. Megnőtt volna ekkorára mondjuk a magyar költői nyelv a tőlünk olyannyira különböző latin és görög hatások feszítőereje nélkül? „Amit kifejezni kívánunk, az Európa – de ahogyan, az Ázsia”. Európai tartalom ázsiai formában. Ebben áll küldetésünk lényege is. „Dolgunk van a Földön mindaddig, amíg Európa és Ázsia egyik nem lesznek.” A szintézis legfontosabb mozzanatának a mellérendelő magyar nyelv „egyetértő” alkatát tekinti, amelyből hiányzik a metafizikai bizonyosságok előítélete. Észjárásunk nem ismeri az olyan egzakt kategóriákat, mint a tér, az idő és az okság. Mibennünk a határtalan, az időtlen és a megfoghatatlan fogalmi élnek. „A keleti kereszténység, az Iszlám és a Távolkelet ősi kultúrái, másrészt az amerikanizmus találkozására hívják a nyugati kultúrát, s nincs kedvünk Untergang des Abendlandest játszani” – írta Karácsony Sándor 1941-ben és utalt az egyre súlyosbodó feladatra Csurka István is 2012-ben, az utolsó üzenetében: „Ha nem sikerül segítenünk Európát megmenteni, akkor mi is vele fogunk elpusztulni.”

A megoldás lehetőségét, ami kizárólag a társaslelki viszonyok megjavításától várható, Karácsony ekképpen látta. „Ennek a világnak szüksége van arra a portékára, amely helyes vegyületben nálunk kapható. Kell neki a függetlenségnek az a fajtája, amely a biztosítékot a másik ember függetlenségében látja.” Másrészt persze a magyar társadalom alapproblémája is e ponton található meg, hiszen olyannyira hiányzik folyamatosan a politikai kultúránkból. Az a társaskapcsolati forma, ami nálunk kialakult/amire rákényszerültünk, akár az oroszok a zsarnoki uralomra a tatár hódítók ellenében, nem felel meg a mi lelkünk ázsiai formájának. Nem felel meg, mert alárendelő, és ezért csak kényszerűséggént tudjuk elfogadni. Van azonban remény. Apponyi Albert, aki ostobaságnak tartotta a népdalgyűjtést, és kultuszminiszter korában egy fillérrel sem támogatta, később

bölcsebbé válva húsz évvel és egy vesztes világháborúval, a legnagyobb tisztelőjévé vált a Székely fonónak... Az alvót úgy látszik, jól fejbe kell verni ahhoz, hogy fölbredjen.

A helyzetünkből következő zenei cselekvési programot Kodály így építené fel. „A népi dallamokban nyilatkozó, töretlen és magyar lelket fenntartani, ahol bágyadt, felfrissíteni: ebbe az egy tennivalóba sűríthető a magyarság fennmaradásának egész problématikája. Ezt is szolgáljuk régi dalaink fenntartásával, terjesztésével. Művészeti jelentőségük ma már nyilvánvaló. Ezek fogják megteremteti azt a lelki talajt, amelyből egy, az egész nemzetnek szóló új magyar zene kivirágozhatik, s amelynek teljes kiépítésén még sok nemzedéknek kell dolgoznia.”

Viszont, mint mondja, a fa koronája olyan magasra nő, amilyen mélyen fúródik a gyökere a talajba. Így egyesül benne a zeneszerző a zenepedagógussal, és ez utóbbi a következő érintkezési pont Karácsony Sándor törekvéseivel. Ő, aki tanárként és ifjúságvezetőként is tisztában volt a közös éneklés társaságépítő hatalmával, ennek az alapanyagát kapta meg Kodályék gyűjtőmunkájából. Nem volt ez egyszerű és rövid út a számára. Pedig elvégezte a konzervatóriumot is, hogy szakszerűen nyúlhasson a problémához, de hiányzott a közös énekléshez a közös ismeret. A korszak slágereivel meg népies műdalokkal kezdődött a dolog, amíg meg nem ismerkedett a népdalgyűjtő-munka első eredményeivel. „Rengeg kuruc nótát, katonanótát, virágéneket, elegy-belegy nótát énekeltünk, hanem ezt tudatosan és fokozatosan szorította ki a népdal” – emlékszik vissza id. Heltai Miklós, Karácsony első tanítványainak egyike.

Ez sorsfordító jelentőségű lett. Mivelhogy itt az elveszett dalkultúra vissza-tanulásáról volt szó, ezt az anyagot mindenek előtt hozzáférhetővé kellett tennie – erre szolgált a 101 magyar népdal gyűjteményének a kiadása, majd zenepedagógiai alapként az „Aki dudás akar lenni” füzetke Kodály szolmizációs módszerének az ismertetésével.

Van itt egy zenei alapprobléma, amit más-más oldalról, de egybehangzólag világitottak meg mindketten: a többszólamúság eredendő hiánya a magyar népdaléneklésben. Karácsony az énekkultúrával már rendelkező fiatalok igényeiben tapasztalta. Kodály, aki tisztában volt ennek a zenei alapnyelvben gyökerező okaival, a kóruséneklés fejlődését éppen e hiány leküzdésében látta, amint ez a nyugati kánonéneklés esetében is történt. Ezért különös figyelmet szentelt az erre alkalmas népdalainknak, többször fel is dolgozta őket, mint például a „Madárka, madárka” dallamát. (Tanulságos összevetni ezt a Liszt-rapszódia romantikus szellemű feldolgozásával, mert jól mutatja a zenei karakter organikus továbbfejlesztését.) Végül azonban meg kellett állapítania, hogy 2a magyar dallam többszólamúvá tétele mindig új és külön ötlet kérdése, amit nem lehet

gyári egyformasággal megoldani.” Ennek a magyarázatával Karácsony szolgál. A nyugati zene kontrapunktjától eltérően a szólamok csak a saját belső törvényszerűségük szerint, egymás mellé rendelten létezhetnek. Az egybehangzásuk csak éppen most, precedens nélkül, csodaszerűen történhet. Nem biztos ezért, hogy a magyar zene többszólamúságának a megteremtésében Kodályé az egyetlen járható út. De hiszen a feladatot ő maga is ezerévesnek tartotta...

Karácsony, a cserkészvezető, egyszer csak azzal a kérdéssel kellett szembe-süljön, hogy mihez kezdjenek az ifjúság számára kialakított közösségi mozgalomnak azok a tagjai, akik már kiöregedtek ebből a korosztályból. Hát tanítsák az ifjabbakat – válaszolta. És hogy mire? Mindenek előtt a társaságszerveződés kötőanyagára, a népdalokra. Így indult el a regöscserkész-mozgalom, benne Jánosi Sándorral, az ezermester „Juló bácsival”, és a Teremtő így alkotta meg a folyamatosságot a katasztrófák évtizedein keresztül. Hiszen az ő fia meg Jánosi András, a magyar népdalkutatásnak és oktatásnak, az országossá növekedett táncház-mozgalomnak az egyik meghatározó főszereplője.

Kodály ezt írta a *Bicinia Hungarica* ajánlásában: „Galántai népiskola, mezítlásbas pajtásaim, rátok gondolva írtam ezeket. A ti hangotok cseng felém ötven év kódén át. Hajigáló, verekedő, fészekkiszedő, semmitől meg nem ijedő talpig derék fiúk, dalos, táncos, illedelmes, jó dolgú lányok, hová lettetek? ha minket akkor effélékre megtanítanak, be más életet teremtettünk volna ebben a kis országban!”

Túlzás volna ez? 1990 tavaszán, néhány nappal az első szabad választásunk után Budapestre érkezett hangversenyt adni az öreg Yehudi Menuhin, Kodály Zoltán egykori személyes jóbarátja. Fülíg ért a szája afölötti örömeiben, hogy végre megszabadultunk. Ám idehaza már elkezdődött a fanyalgás, mert a választás nem a kívánatos eredményt hozta, és mivel erről még nem illett beszélni, a riporter meglegedett azzal, hogy igen-igen de hát súlyos gazdasági nehézségeink vannak. Ugyan kérem, legyintett a nagy hegedűművész, nem félttem én magukat. Egy ilyen tehetséges nép, ahol mindenki boldogan énekel, mert már az elemi iskolában megtanulta Kodály módszerével, egy-kettőre meg fogja oldani a problémákat. A riporter arca megnyúlt. Honnan veszi ezt? Ilyen nálunk már réges-régen nincsen! Menuhin szeme villámlott, akár egy ószövetségi prófétáé, a szava csaknem elakadt: Ki tette ezt? Hogy merészelte?

Lássuk meg ebben az epizódban az összefüggést a problémamegoldás, a társaslélek és az énekkultúra között. Elsősorban nem is az elmúltak fölötti ke-sergésként, hanem az eljövendők kitűzött feladataként.

Budapest-Nagykőrös, 2012. április 12-én.